

SHRNUTÍ

Sintové a Romové z okupovaného českého a moravského pohraničí sdíleli stejné diskriminované postavení a byli vystaveni témuž rasovému pronásledování, jako jejich soukmenovci v říši. Bezprostředně po mnichovské dohodě byli podchyceni v soupisu 25.—27. října 1939 a pak je začali zkoumat v nechvalně známém ústavu Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle. Souběžně s touto rasovou diagnostifikací začala na ně doléhat drastická opatření, na jejichž začátku a konci stály základní předpisy říšského ministerstva vnitra z 8. prosince 1938 o potírání tzv. cikánského zlořádu a ze 16. prosince 1942 o soustřeďování Romů v cikánském táboře v Auschwitz II-Birkenau. V evidenčních vězeňských knihách tohoto tábora bylo zapsáno nejméně 1006 vězňů ze Sudetské župy a z okupovaného jihomoravského pohraničí.

Frekvence romské populace na našem území koncem 30. let (způsobená útoky jednotlivců i celých rodin z říše a z okupovaných rakouských oblastí do Československé republiky, ze Sudet do pomnichovského Česko-Slovenska i ze Slovenské republiky do protektorátu) měla za následek zvýšení jejího počtu v Čechách a na Moravě. Tato skutečnost, která byla oficiální žurnalistikou neúměrně zvyšována, poskytla protektorátní vládě záminku k prvnímu mimořádnému protiromskému opatření.

Předpisem z 30. listopadu 1939 ministerstvo vnitra přikázalo, aby se Romové do dvou měsíců trvale usadili a zanechali kočování. Kdo by toto nařízení nerespektoval, měl být zařazen do kárných pracovních táborů, zřízených podle vládních výnosů z 2. března a 28. dubna 1939 v obcích Lety a Hodonín.

Otevřená diskriminace a perzekuce Romů v protektorátu byla zahájena vládním výnosem o preventivním potírání zločinnosti z 9. března 1939, který byl doslovnou kopií obdobného říšského předpisu. Podle tohoto výnosu se uvalovala policejní vazba na zločince a dále na asociály, mezi nimiž byli výslovně jmenováni „Cikáni a osoby kočující po cikánsku“. Uvedení lidé byli internováni buď v protektorátních sběrných táborech (na ty byly přeměněny původní kárné pracovní tábory v Letech a v Hodoníně a dále bývalé donucovací pracovny v Praze-Ruzyni, Pardubicích a v Brně), nebo v koncentračních táborech (nejprve v Auschwitz I, později též v Buchenwaldu a Ravensbrücku).

Po říšském příkladu vydal generální velitel neuniformované protekto-

rátní policie 10. července 1942 rozkaz o potírání tzv. cikánského zlořádu. Na základě tohoto nařízení byl proveden soupis a začalo se s nucenou táborovou koncentrací „Cikánů, cikánských míšenců a osob kočujících po cikánsku“. Soupis 2. srpna 1942 podchytil asi 6500 Romů.

Menší jejich část s předpoklady pro uvalení policejní vazby byla dodána do tzv. cikánských táborů, které vznikly přeměnou z dosavadních sběrných táborů v Letech a v Hodoníně. Letský tábor byl určen ke koncentraci Romů z Čech a prošlo jím 1308 osob včetně 30 dětí, které se tam narodily uvězněným matkám. Z tohoto počtu zemřelo v táboře 327 mužů, žen a dětí. Z nařízení německé kriminální policie byly z vězňů sestaveny dva transporty do Osvětimi: první odejel 3. prosince 1942 do koncentračního tábora v Auschwitz I a skládal se celkem ze 16 mužů a 78 žen, druhý byl odeslán 4. května 1943 do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau a bylo v něm 417 vězňů obojího pohlaví a všech věkových kategorií. Hodonínský tábor sloužil k internaci Romů z Moravy a bylo v něm evidováno 1317 osob včetně 35 narozených tam dětí. Z tohoto počtu zahynulo 194 vězňů a 950 jich bylo transportováno do Osvětimi. První transport byl sestaven 7. prosince 1942 ze 46 mužů a 29 žen a místem jeho určení se stal koncentrační tábor v Auschwitz I. Druhé dva transporty směřovaly do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau a bylo jimi odesláno 21. srpna 1943 celkem 704 vězňů všech věkových kategorií a 28. ledna 1944 celkem 31 mužů a žen.

Větší část soupisem podchycených Romů, kteří měli trvalá bydliště a mohli se prokázat stálým pracovním poměrem, zůstala se svými rodinami prozatím na svobodě. Všichni dospělí však musili „z rasově-biologických důvodů“ odevzdat občanské průkazy, místo nichž obdrželi tzv. cikánské legitimace. Současně podepsali protokolární výstrahu, že na ně bude ihned uvalena preventivní vazba, pokud by opustili místa svého trvalého pobytu, projevíli nechuť pracovat nebo se nepostarali, aby jejich rodinní příslušníci vedli spořádaný život a aby jejich děti chodily řádně do školy. Klid kolem této části romské populace byl jenom zdánlivý a pod jeho povrchem se v naprosté tichosti vykonaly urychlené přípravy k deportacím do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau, které se měly uskutečnit co nejrychleji a pokud možno v malém časovém rozpětí. Tento záměr však německé kriminální policii nevyšel a celá akce probíhala se značnou liknavostí.

V první etapě byla odvečena podstatná romská populace 7. března z Moravy, 11. března z Čech a 19. března 1943 z obou zemí. Druhá etapa se skládala z hromadných transportů 7. května a 22. srpna 1943: v prvním z nich byli vězňové likvidovaného cikánského tábora v Letech a rovněž Romové, kteří měli být transportováni už v březnu a byli tehdy z deportace dočasně osvobozeni, ve druhém z uvedených transportů převažovali vězňové z likvidovaného cikánského tábora v Hodoníně. V poslední etapě byli pak odvečeni Romové z Moravy v menších transportech 19. října 1943 a 28. ledna 1944 nebo také jednotlivě. Ve vězeňských knihách cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau bylo evidováno celkem 4493 protektorátních Romů.

Maďarští Romové, kteří žili na jižním a východním Slovensku a rovněž

na Podkarpatské Rusi, stali se po vídeňské arbitráži obyvateli horthyovského Maďarska. Tam se uskutečňovala diskriminace a perzekuce podle předpisu ministerstva vnitra č. 257.000 z r. 1928, na jehož základě ukládaly župní úřady provádět v jednotlivých okresech všeobecné protiromské razie. Uvedený postup se však zdál málo účinný, a proto vládě docházely různé iniciativy k radikálnějšímu řešení romské otázky. K jejich realizaci se přistupovalo teprve po německé okupaci země a zvláště po sesazení M. Horthyho a převzetí moci stranou Šípových křížů. Od konce července r. 1944 do března r. 1945 byli deportováni praceschopní Romové do německých koncentračních táborů. Z okupovaného slovenského a zřejmě i podkarpatoruského území směřovaly tyto transporty přes Komárno do koncentračního tábora v Dachau. V závěru války docházelo na mnoha místech Maďarska k živelnému vyvražďování romské populace. Dne 30. března 1945 se odehrála jedna z takových tragedií v Trhovém Mýtě, kde ozbrojení nyilašovci nahlnali 60 romských mužů, žen a dětí do Malého Dunaje a tam je postříleli.

Ve Slovenské republice byla vyjádřena diskriminace Romů nejdříve v branném zákoně a ve vládním výnosu o pracovní povinnosti. Ustanovení branného zákona z 18. ledna 1940 se sice vztahovala na všechny muže povinné přezénční službou, přitom však § 38 zbavoval Židy a Romy možnosti stát se vojenskými osobami. Proto byli židovští a romští vojáci z armády propuštěni, aniž jim byly ponechány vojenské hodnosti. Ustanovení zákona se respektovala při nejbližších odvodech, po nichž odvedenci židovského a romského původu nevykonávali službu ve vojenských, nýbrž ve zvláštních pracovních jednotkách. Tato zásada měla za následek také vylučování Židů a Romů z branné výchovy, z čehož vycházel vládní výnos o dočasné úpravě pracovní povinnosti z 29. května 1940. Nařízení s mocí zákona bylo však zaměřeno především proti židovské populaci, kdežto v tzv. cikánské otázce se stalo spíše východiskem dvou předpisů ministerstva vnitra z 20. dubna 1941 a z 23. června 1943.

První z těchto předpisů zrušil kočovnické listy a jejich držitelům přikázal vrátit se do obcí, v nichž měli domovskou příslušnost nebo ve kterých se delší dobu zdržovali. Tam byli všichni kočovníci postaveni pod policejní dozor a mohli přikázaná bydliště opouštět jenom na základě písemného povolení příslušného přednosty státního policejního úřadu nebo velitele četnické stanice. Předpis postihoval vedle kočovných také usedlé slovenské Romy — pokud bydlili při cestách, musili odtud odstranit svá obydlí a postavit je odděleně od ostatních obyvatel na odlehlém a zvlášť k tomu určeném místě. Druhý předpis znovu důrazně přikazoval odstranit romská obydlí od frekventovaných cest a všemožně Romům zabránit, aby se volně pohybovali, vyhýbali práci a živili nelegálními způsoby obživy. Těm, kteří by uvedené příkazy nedodržovali, bylo pohroženo nucenou táboremovou koncentrací, uskutečňovanou jednak v pracovních útvarech, jednak v tzv. zajišťovacím táboře pro Cikány v Dubnici n. Váhom.

Pracovní útvary byly zřizovány na základě předpisu ministerstva vnitra z 2. dubna 1941. Soustřeďovaly asociály a Romy k vykonávání těžkých prací ve státním nebo veřejném zájmu zpravidla na dobu třiceti dnů. První z těchto útvarů byly otevřeny r. 1941 (Most na Ostrove, Očová),

zaměřovaly se na exploataci nepříliš početných asociálů a byly v provozu jenom v letních a podzimních měsících. V útvarcích z r. 1942 (Bystré, Hanašovce n. Topľou, Jarabá, Nižný Hrabovec, Petič) byli soustředováni vedle asociálů ve zvlášť hojném počtu Romové; také tato zařízení si uchovávala sezónní charakter a s výjimkou jediného byla na podzim zlikvidována. Všechny časově následné útvary (Bystré, Dubnica n. Váhom, Ilava, Revúca, Ústie n. Oravou) měli trvalejší pracovní příležitosti a vězňové tu pracovali i v zimním období.

Pracovní útvary se staly projevem přísnějšího postupu proti asociálům a Romům, nikoliv však místem koncentrace výhradně romského obyvatelstva a řešení jeho otázky. Tomuto účelu měl sloužit tzv. zajišťovací tábor pro Cikány v Dubnici n. Váhom, který na místě zrušeného pracovního útvaru zřídilo s platností od 2. listopadu 1944 ministerstvo národní obrany. V táboře byli internováni Romové i se svými rodinami v dřevěných barácích, v jejichž nehygienických podmínkách propukla tyfová epidemie. Dne 23. února 1945 přijela do tábora vojenská auta, aby odvezla nemocné údajně do trenčinské nemocnice. Ti, kdo tomuto tvrzení uvěřili, byli pak dopraveni k předem vykopané jámě, nad níž byli postřeleni. Tímto brutálním způsobem bylo zavražděno 26 nemocných vězňů.

Výstřely, které zazněly v dubnickém údolí, splynuly v jedno s teroristickými akcemi proti Romům za jejich skutečnou nebo smyšlenou pomoc povstání a partyzánům. Po přepadení romských osad v Žiaru n. Hronom a ve Slatině byli jejich obyvatelé zaživa upáleni. Podobný trest dopadl na Romů, zajištěné v lesích v okolí Černého Bologu, kde byli muži na místě postřeleni a ženy s dětmi upáleny ve sroubených kolibách. Stejně tak byli na místě zastřeleni muži z romské osady v Tisovci, zatím co ženy s dětmi skončily na popravišti v Kremničce. Tam, podobně jako na popravištích v Nemecké, Zvolenu, Kováčové a Dol. Turčeku, byli popraveni obyvatelé romských osad z Lutily, Krupiny, Ilije, Detvy, Dúbrav aj. Přímo ve svých romských osadách bylo zavražděno 13 Romů ve Valaské Belé, 11 Romů v Dol. Bzové, 8 Romů v Sásové, 6 Romů v Dol. Turčeku, 5 Romů v Dol. Hámrech, 3 Romové ve Vigľaši atd. Mezi obcemi Krupina a Babiná byli zastřeleni Romové z Čelovců a ze Sásy; romské ženy gardisté před popravou znásilnili.

Po osvobození bylo na slovenském území odhaleno 176 hromadných hrobů s 3732 oběťmi, mezi nimiž bylo 720 žen a 211 dětí. Nedá se s přesností určit, jaký podíl z této děsivé bilance připadal na romskou populaci. Přesto však příklady z uvedených míst, jejichž výčet ovšem není a nemůže být konečný, naznačují rozsah oné krvavé daně, kterou odvedli slovenští Romové rasovému fanatismu v posledních měsících existence slovenského státu.

Zatím co čeští Romové se zapojovali do protinacistického odboje vcelku výjimečně, neboť příležitost k tomu se naskytila pouze jednotlivcům, kteří se vyhnuli deportacím nebo se jim podařilo dostat na svobodu útekem z cikánských táborů v Letech a v Hodoníně, pak aktivní účast slovenských Romů v partyzánském a národněosvobozeneckém hnutí byla daleko běžnější a obvyklejší. Nejčastěji je doložena v partyzánských jednotkách, které prováděly nábor a působily na východním Slovensku.

V tomto prostoru např. vznikl samostatný partyzánský oddíl Vorošilov. Jeho cílem bylo přejít přes povstalecké území na Moravu, což se však neuskutečnilo a oddíl se stačil přesunout na střední Slovensko a operovat pak v okolí Hrabičova. Jeho základ tvořila původně organizátorská skupina, která byla vysazena 3. září 1944 ve Slánských vrších. Když se k ní připojili po třech týdnech další parašutisté s vojenským materiálem a rovněž někteří příslušníci partyzánské brigády Čapajev, rozšířil se její početní stav a skupina se rozrostla v oddíl. Ten pak hromadně získával do svých řad vojáky bývalých východoslovenských divizí a dobrovolníky zejména v obcích na Gelnicku, takže v říjnu 1944 měl okolo 150 příslušníků, mezi nimi poměrně hodně Romů.

Jenom při náboru v Úhorné 3. října 1944 bylo získáno 19 obyvatel tamní romské osady, kteří se zapojili do bojové činnosti po dobu přesunu oddílu v nepřátelském týlu a většina z nich přinesla v tomto boji nejvyšší oběti. Už 7. října padl u Staré Vody Lajoš Tolvaj, 19. listopadu padli u Kláštoru p. Znievom nebo byli zajati a umučeni Jozef Berky a čtyřicetiletý Berky neznámého křestního jména, dále Ján a Michal Dirovi a Dezidér, Juraj a Rudolf Tolvajovi, 27. listopadu padl u Kľačna Ľudovít Suchý a pravděpodobně od tohoto boje zůstali nezvěstní také Dezidér Žiga a dále Ján, Jozef, Rudolf st. a Rudolf ml. Tolvajovi, 2. prosince padl u Malé Čause Arpád Tolvaj a v nezjištěnou dobu také Juraj Bikár, Jozef Tolvaj a Dezidér Tolvaj-Žigo. Z původních 19 Romů přežili a vrátili se do své osady v Úhorné pouze Ľudovít Tolvaj, nar. r. 1904, a Ľudovít Tolvaj, nar. r. 1907, který se později přestěhoval do Ostravy.

Hrdinství úhornánských partyzánů nezůstalo osamoceno a jenom částečně napovídá, že obyvatelé romských osad vyjadřovali svůj vztah k národněosvobozeneckému hnutí nejenom podporou, ale i aktivní účastí v povstání, stejně jako v 1. československém armádním sboru i v zahraničním odboji. Cestu od ilustrativního k úplnému poznání této skutečnosti však teprve zbývá vykonat.

Bilance v řešení otázky československých Romů ve sledovaném období měla odlišné výsledky: souvisely s rozdíly mezi režimy násilně tehdy nastolenými v historických zemích (r. 1938 v českomoravském pohraničí okupovaném říší a r. 1939 v Protektorátu Čechy a Morava), stejně jako na Slovensku a v Podkarpatské Rusi (r. 1938 na části tohoto teritoria okupovaného horthyovským Maďarskem a r. 1939 v protiústavně vyhlášené Slovenské republice); v Čechách, na Moravě a ve Slezsku neměla méněčetná romská menšina v tamní industriální společnosti ono nezaputitelné místo, jako početnější romská menšina v agrární a stavovské společnosti na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Romy na západě někdejšího Československa postihl holokaust, k němuž byly na východě vykonány jenom přípravy; než k němu ale stačilo dojít, druhá světová válka skončila.

